Прудко мчить нас поїзд південної залізниці. Вікна у вагоні з одного боку відчинено. Починає смеркати...

Низенький, присадкуватий кондуктор виліз на лаву й силкується встромити в вагонний ліхтар свічку. Сопе й стогне. Нарешті встромив і зістрибнув на підлогу, витираючи хусткою лоба. Усміхається, повернувшись до мене.

— Погано куцому на світі жити.

— Хм... м-да... не дуже зручно,— відгукуюсь до нього.— Слухайте, добродію, чи не розживусь я у вас шматка свічки? Спати не хочеться, то хоч газету почитаю.

— Можна... свічку можна...

— Вас не турбуватиме? — звертаюсь до сусіда, що вклався насупроти, й, не дожидаючи відповіді, засвічую свічку, й розгортаю газету.

Кондуктор сопе вже десь у другім кінці вагона. У вагоні сливе тихо: хтось на верхній лаві підхріпує, хтось, двоє, за дерев'яною пересічкою напівголосно розмовляють.

Тра-та-так... тра-та-так,— вистукує поїзд. Повз вікна линуть і зникають чорні тіні. Пахне молодою травою й молодими бруньками, пахне весною...

Поволі пробігаю газетні телеграми...

Зненацька очі мої спиняються на знайомім прізвищі.

"Ст. Вугільна. На N-скім руднику кинулась у шурф і вбилася на смерть молода дівчина, дочка конторщика, Антоніна Жукова"...

— Жукова... Антоніна... Се ж вона... Тося!.. Маленька, зграбненька, чорна, як жучок, Тося, метка, жвава, весела.

Забилась на смерть... Тося і смерть... Щось дике, неможливе. Тося й сміх, дзвінкий, веселий, задеракуватий; Тося й огонь, палкий, жагучий, ледве стриманий — се так!.. А-то...

Знав я її досить добре, придивився до неї. Два роки тому, по весні, до мене подзвонила незнайома мені гарненька панночка і, зашарівшись по саму шию, розповіла, спустивши свої чорні, як тернини, очиці, що батько її дістав посаду конторщика на шахті й що вони вже з тиждень тому, як перевезлися на N-ський рудник, що вона скінчила два роки тому двохкласову школу й тепер хоче довчитись у мене на народну вчительку, бо страшенно їй до душі вчителювання.

Вона підвела очі й прохаюче дивилася на мене.

Було се перед шкільними іспитами, в мене було сила роботи й клопотів, сила всякої переписки й одписки, ввесь день був зайнятий турботами по школі, і я... згодився. Глянув їй у вічі й згодився, призначив часи до вчиття, а коли вона, ткнувши мені невеличку, біленьку, з гострими пальцями, руку, вдячно засміялась дрібним, як срібний дзвіночок, сміхом і, вклонившись, зникла, я вголос обізвав себе бовдурем.

Що я з нею робитиму, коли мені ніколи вгору глянути?.. В той час, що призначив їй, я завжди спочивав після пекельної втоми в школі, спочивав, щоб підвечір знову йти до школи. Як же я тепера буду без спочивку?

Бігав по хаті й лаяв сам себе.

— А може, вона передумає й не прийде завтра,— розважав себе і... боявся, що не прийде.

Вона не передумала й з'явилася якраз о четвертій годині, коли й сказано було. З діловитим виглядом ткнула мені руку й тихенько сіла за стіл, надавши своєму кругленькому видочкові школярського вигляду. Давня звичка складати руки на стіл і напіврозкривати рожеві вустоньки надавали всій фігурі її прелюбого наївного вигляду і навіть не смішили, а швидше нагадували про обов'язок...

— Хм... Дак от... той...

Я не знав, з чого почати, але, глянувши на її наморщені брівки, на пильний погляд, насупився й удав із себе суворого, серйозного педагога, щоб хоч зовнішнім виглядом показати всю безодню премудрості, яка містилася в мені.

— Розглянемо програму насамперед...

— Я знаю програму,— перебила вона.— Програма сливе не одрізняється від тієї, що вчила я в школі.

— То навіщо ж вам іще вчитись?

— Дещо забула. Хотілося б повторити. Та й сочинєнія... Може б, ви перевірили мої знання?

— Гаразд. Ну, от тут по закону Божому стоїть — молитви. Се ви, певне, не забули?

— Знаю... здається, знаю...

— Молитву ранкову?

Вона почала, але за десять слів проказувала вже вечірню.

— Стривайте, стривайте,— перепинив я й засміявся. Вона здивовано дивилася на мене.

— Не так?

— Не так. А скільки сім раз по дев'ять?

— Еге.

— Сім раз по дев'ять...

Зашепотіла губками.

— Сім раз по дев'ять — шістдесят три.

— Так. А скільки всіх материків?

— Материків?.. П'ять: Європа, Азія, Авст... Австрія... Я знову засміявся.

— А жениха у вас нема?

— Ще нема.

Спустила очі, але в ту ж мить підняла й дивилася на мене так, ніби я молитву Господню питав.

— А скоро буде?

— Не знаю.

— Може б, ви не гаялись та швидше відшукали? Адже заміж хочете?

— Се в програму, здається, не входить.

— Я так... взагалі...

— Чому ж... Якщо трапиться підходящий...

— Кого ви вважаєте за підходящого?

— Кого ж? Підходящого.

— Себто?

— Моя подруга, наприклад, живе з інженіром.

Глянув на неї. Ті самі — чисті-чисті очі й ясний погляд.

— Хм... То виходьте й ви за кого-небудь.

— Гаразд... Але поки що я, проте, хочу вчитись.

— Довгенько вам прийдеться вчитись.

— То байдуже, у мене терпіння вистачить.

Я знизав плечима.

— Як хочете.

Почали вчиття. Вона приходила справно щодня, справно здавала добре заучені завдання, і я потроху одмінив свій скептицизм щодо її здібностей. Поводилася серйозно, як старша школярка, навіть поштиво.

Пройшли іспити в мене в школі. Розцвіли акації. Настали чудові, прозорі, місяшні ночі. Вабило з кімнат на простір, у степ.

Вчиття йшло трохи млявіш. Тосю я не пізнавав: часто не знала завдань, часто замислювалася й відповідала невлад, зашарювалася й винувато спускала оченята, і тіні під ними робилися ще темнішими.

— Що з вами?

— Вибачайте... але я вчора не мала змоги вивчити. Мамі тепер страшенно багато діла... Вона наприймала аж трьох студентів на харчі...

— Яких студентів?

— На шахти, на практику приїхали... Але ви не турбуйтесь, я вивчу...

Мені й справді не прийшлось більш турбуватись. Тося другого дня не приходила і далі також.

Бачив я її двічі на вулиці: вперше з чорнявим ставним горняком у формі, а вдруге, вже під осінь, з присадкуватим, прищуватим, з сірими маленькими очима й товстими губами, політехніком.

"Вивчилась на вчительку,— думав сам собі, і десь глибоко заворушилось у мене щось вороже.— Що воно? Ревную, чи що? Яка єрунда! Нехай собі... Хіба до вчиття тоді, коли надворі такі сумно-прекрасні вечори, такі задумливо-чарівні ночі, коли цвітуть квіти й розцвітає пишним цвітом молодість, єдиний на віку довгий і чудовий сон".

— Я сам молодий, я знаю молодість, я люблю молодість...

Літо... Гомінкі, задушливі вечори. Гострий пах диму від шахтових димарів не здолає перебити солодкого паху скошених ячменів, яким віє од стернистих нив, що починаються ось тут, за домом. Сиджу на ганку з розгорнутою книгою на колінах. З вечірньою прохолодою й по нашій вулиці починається рух: вертаються до кінного двору водовози, вугільщики, і, радіючи, що довгий душний день скінчився, переганяють один одного, й весело перекидаються уважистими лайками; бредуть з череди додому поодинокі корови; вертаються конторщики й щотоводи з контори вечеряти. Ось чертьожник порівнявся з моєю фірточкою. Високий, сухорлявий, з великими хитрими очима й чорною цапиною борідкою, він робить неприємне враження, бо завжди лукавить.

— Вечір добрий! Гуляєте?

— Добривечір! Гуляю.

— Щасливий народ отсі учителі: попрацював, попрацював і гуляй цілих чотири місяці...

— М-да...

— А де ж се ваша учениця?

— Давно кинула.

— Сумно вам? Хе-хе-хе...

Мовчу.

— Там селяни лагодяться скаржитись у поліцію на вашу ученицю.

— За віщо?

— Геть-чисто, кажуть... хе-хе-хе... витовкли валки ячменю.

— Хто?

— Та вона ж... із студентами чи студенти з нею, сього вже не знаю.

Знаю ж, що бреше, знаю, що се одна з тих численних брехень, які переказується щодня тихенько і вголос по руднику,— інтелігентний рудник сим живе,— знаю, але досадно мені і хочеться жбурнути книжкою в пику сій гостробородій безрогій.

Осінь... Меланхолійні вечори, жовте листя, бабине літо, холодні зорі. Почалося вчиття в школі...

За клопітною працею забув про Тосю. Чув, що студенти, всі четверо, поїхали. Хліб з нив давно позвозили селяни, й на вільних поруділих стернях гуляв тільки вітер та журливо тинялася череда. Потроху забуто на руднику про Тосиних студентів. Лунали вже інші брехні й пльотки — з біжучого життя.

Дзвінок. Знову Тося.

— Я знов до вас. Тепер у мами роботи менш, і я вчитимусь далі. Можна?

— Сідайте.

Вона якось виросла, змужніла, але не скажу, щоб покращала, хоч очі дивилися так само наївно, тільки в глибині їхній почувалася захована увага й підозріння до бесідника..

"Чого вона?" — гадав я сам собі.

— Вчитись?.. Хм... А як студенти по весні з'являться, то знов у мами вашої роботи буде...

— Так і знала, що й ви...— спалахнула Тося й зупинилася.

— Що я?

— Що й ви балакатимете. Ну, то що ж, що студенти? Приїдуть знов... Правда, про інших не знаю, а один приїде неодмінно. Ми листуємося... він кінчає інститут, буде інженіром.

"Подруга моя живе з інженіром",— пригадалося мені.

Я подумав трохи і... відмовився: мені справді-таки було ніколи.

— А вечорами?

— Не маю часу.

— Ви пишете оповідання й романи?

— Дещо пишу.

— Напишіть щось про мене.

— Роман хіба?

— Все одно, що хочете.

Я посміхнувся.

— Гаразд, але... ще, мабуть, рано... роман ще не скінчено.

— То що? А ви приробіть гарний кінець. Цікаво про себе прочитати.

— А як кінець вашого справжнього роману не відповідатиме написаному?

— Ви думаєте, він не приїде?

— Я нічого не думаю.

— Приїде... він не з таких. А... не приїде, чорт з ним! Мало їх є. Не він, то хтось буде...

Тося не дарма чекала: вони приїхали, тільки вже інші: один київський і двоє томських.

На вакації я виїхав з рудника, а коли повернувся, то тільки й чув новини: Тоська, студенти, ячмінь...

Незабаром мусів "по независящим обстоятельствам" назавжди лишити рудник.

Тосі не бачив відтоді.

. . . . . .

Так-так-так!.. Так-так-так! — вистукують колеса. Свічка догорає...

— Ваші квитки, панове! — чую коло дверей.

Поспішаюсь проглянути до краю телеграми в газеті.

"...дочка конторщика Антоніна Жукова. Покійниця лишила записку: "Перериваю молоде життя. Не варто жити, коли люди — пси". Зміст записки наводить на гадку, що причина смерті романічного характеру".

Кінець до Тосиного роману приробило життя...

Тільки навіщо стільки зневір'я! "Люди"... Але ж то молодість, прекрасна в своїх бажаннях, в своїх молодих поривах до чарівної радості життя...

Так-так-так!.. Так-так-так!..

Свічка погасла.

1911